

Krigstider, svåra minnen och Jeppis

Axplock ur finlandssvensk prosa 2024

Österbotten under krigen

Under litteraturåret 2024 utkom åtminstone fem romaner som till största delen utspelar sig i Svenskfinland och Österbotten kring sekelskiftet 1900 och under krigstiden. Alla dessa böcker är skrivna av kvinnor och behandlar till stor del kvinnors villkor, både i arbete och privat, och deras strävan efter rättvisa och bättre livsvillkor. Böckerna uppvisar en hel del likheter, men har förstås också sina särdrag.

Släktled av **Lotta Frantz** är utgiven av det tämligen nystartade Libraria, de övriga böckerna av mer etablerade förlag. Frantz släktsaga sträcker sig över hundra år och tre generationer, i Österbotten och med förgreningar till Sverige. Den börjar med Signe, som blir moderlös samtidigt som hon föds. Berättelsen är fiktion, men inspirerad av verkliga historier. Nedslag görs vid olika tidpunkter av glädje, kamp och sorg i människornas liv. Utöver att ta

upp vad som förs vidare till följande generationer beskrivs också vad som ger kraft att överleva och leva vidare i svåra situationer.

Romanen behandlar rötter och relationer, som kan vara nog så komplexa, samt generationspåverkan, både i form av ”förbannelser” och välsignelser. Dessa teman har boken gemensamt med de följande fyra titlarna.

Annika Åmans *Utbryterskan* är en uppföljare till den rosade romanen och teaterpjäsen *Lumpänglar*. Denna, och senare *Lumpänglars väg*, skrev Åman först som teaterpjäser och den senare utgör basen för *Utbryterskan*. Ytterligare en bok i serien är planerad. Trots att någon recensent ansett motsatsen, tycker jag att *Utbryterskan* fungerar bra att läsa som en fristående roman. Huvudpersonen här är Alma, som flyttar från Hanhila by i Alahärmä för att som många andra arbeta vid ”Masunin”, det vill säga

Oravais fabrik, där en stor del av landets textilier tillverkades under denna tid.

Tiden, 1933–44, är politisk turbulent, och turbulenta är också många privatliv. Almas dotter Saga växer från att ha varit en känslomässigt skadad, stum flicka till en ung kvinna som går sin egen väg, ibland till mor Almas förtret. Lika gör Sagas väninna Maja. Dessa unga kvinnors självständighet tar sig uttryck bland annat i att de ifrågasätter religionen, som de upplever förtryckande: varför får man inte tänka själv och fatta egna beslut?

Den rebelliska titeln syftar såväl på Alma, som driver på förändringar och förbättringar för kvinnor i arbetslivet och hemmavid, som på dottern Saga, på den färgstarka Jepo-Fina samt även på krigsmotståndet, som ökade då kriget drog ut på tiden och krävde allt mer av både människoliv och ekonomiska försakelser.

På andra håll fanns säkert många i liknande situation, och det tänker jag att gäller överlag för karaktärerna i dessa böcker. Likheter kan också ses i jämförelse med det oroliga världsläget idag. Enligt boken märktes dock inte kriget så mycket i denna trakt. Klasskillnaderna var stora, likaså skillnaderna mellan kvinnors och mäns ställning. Men solidariteten, som också framkommer, värmer.

Föräldrar kan ha svårt att unna sina barn att ha det bra om de själva är missnöjda med sina liv och villkor. Ouppfyllda önskningar kan föras över till barnen utan att man tar hänsyn till deras unika begåvning och personlighet. Detta är ett tydligt tema i *Utbryterskan*.

Ulrika Hanssons tredje bok *Det är inte synd om Edna Svartsjö* utspelar sig i Hanssons hemtrakter i Terjärv i Österbotten, och handlar om den tappra och framåtsträvande, fjortonåriga Edna, samt hennes tafatte far Rafael. Denne är skuldsatt hos storbonden Anders, vilket inverkar på Ednas framtid. Byns andelsmejeri har liksom "Masunin" i *Utbryterskan* en framträdande roll här och i byns historia. Många av byns kvinnor får arbete där, även Edna.

Alla har sin bestämda plats i livet och i kyrkan, men Edna och hennes far får, talande nog, sitta där det råkar finnas plats. Men det är inte synd om mig, och inte om dig heller, uppmuntrar Edna bestämt sin far. Hennes enda jämnåriga bundsförvant är Anton,

vars mamma befinner sig i Amerika. Av de vuxna är det Marta som Edna anförtror sig åt. Edna är brådmogen och tycker att flickor i hennes ålder betar sig fånigt.

Storbonden Anders fru Rose är trött och deprimerad. Hennes make har dåligt rykte, och inte utan orsak. Edna förhåller sig avvaktande då även hon måste börja arbeta för storbonden för att betala av faderns skuld.

Som i de andra böckerna pågår stora samhällsomvälvningar. Förryskningen är påträngande och jägar rörelsen växer fram. Men Terjärv ses som ett tryggt hörn av världen.

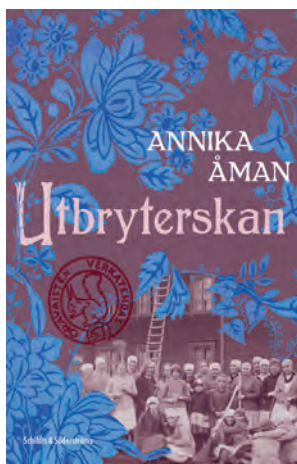
Maria Grundvall utkom förra året med *Sanningen om Ester*. Den utspelar sig delvis på 1990-talet då nyblivna studenten Sofia håller sin bestämda 95-åriga mormorsmor Ester sällskap under en resa till Sverige. Utflykten blir något helt annat än Sofia föreställt sig. I grannlandet väntar en återförelse för Ester, och under resan berättar hon släktens sanna historia. I den hittar Sofia förklaringar till familjemedlemmars beteenden, också sådana hon ser hos sig själv. Kärlek kan vara vackert, men även svårt, och att hävda sin rätt angående sin egen kropp var inte självklart ännu för några tiotal år sedan, än mindre då Ester var ung.

Sofia vill lära känna sin mormorsmors öde och ta del av hennes livsvisdom. Traditionella psykologiska reaktioner noteras, som att man tidigare ofta försökte tiga ihjäl känsliga saker och ta avstånd, som om det skulle förbättra något. Man hade inte ord för allt, tänker jag, och vissa har det inte än idag. En försonande syn är kanske att alla har gjort och gör så gott de kan.

Man fokuserade mest på det praktiska, som upptog största delen av tiden och krafterna. Det man åstadkom praktiskt och ekonomiskt avgjorde ens värde bland människorna i byn.

Förbudstiden ges stort utrymme i boken och avfolkningen på den fiktiva orten Nedermark skildras. Ester försöker glömma obehagliga händelser, men under ålderdomen kommer de tillbaka med full kraft.

Vardagen som familjemor minns Ester som ett töcken av trötthet och arbete, och att hon var rasande på maken Oskar, som inte tog hennes åsikter i beaktande. Fanns det inga gånger när du bara var

Sanna Mander

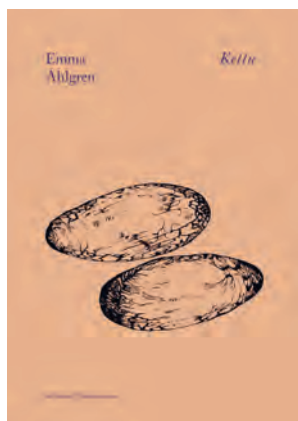
Emma Strömberg

Ulla Donner

Emma Strömberg

Emma Ahlgren / Emma Strömberg

Georg Korkman / Studio Andrei

nöjd och glad liksom, undrar Sofia. Även om historien förklarar en del beteenden förundrar sig Sofia över varför det man säger och gör inte alltid är i samklang.

Om jag gjort annorlunda, hade det blivit bättre då? Det är säkert en fråga som förenar människor i alla tider. Men att ha en fin kontakt med åtminstone någon av medmänniskorna kanske ändå är det viktiga, och att försöka hitta en balans i allt?

Den sista av böckerna i denna kategori är **Zandra Lundbergs** *Sol över mörka gårdar*. Även i den framkommer hur trauman överförs till följande generationer.

I Lines släkt har många av kvinnorna varit ensamma med sina barn på grund av svåra relationer till män. Mormodern Annies manshat driver Line att ensam ta hand om sin dotter Alma. Efter försök att passa in i civilisationen återvänder Line med dottern till torpet i skogen där hon växte upp. Där känner hon sig hemma och hon vill att dottern ska få ta del av det positiva som format henne. Att även hon ska få rå sig själv och leva i samklang med naturen, bejaka upptäckarglädjen. Boken för fram detta som en motvikt till det som ofta prioriteras idag: materiell framgång och ett inrutat liv – som vissa dock upplever som begränsande och otillfredsställande.

Men att leva som Line ses inte med blida ögon av det omgivande samhället. Utanförskapet är tydligt och oförstående myndigheter blir inkopplade. Kanske inte ensam alltid är stark ändå? Line stöter bort även dem som vill henne väl, oförmögen som hon är att lita på andra. Gemenskapen med de få nära vänner hon ändå får värmer.

Också i denna bok är äldre kvinnor ofta härdade och rappa i käften. Och författarens språk är inte sämre. Barnen besparades inte som idag oförskönade uttalanden. Dessa var en stärkande förberedelse för det hårda liv som väntade.

Många gemensamma nämnare hittas i dessa böcker. En är religionens betydelse och den tröst och mening den gett många, medan den skapat känslor av förtryck och begränsning hos andra. Överlag handlar mycket av förståeliga skäl om var man hittar tröst och kraft att gå vidare vid motgångar, eftersom de är många. Livsvillkoren var som bekant tuffa för de flesta; sjukdom, död och förluster utlöste oro och andra svåra känslor, som ibland eskalerade till svår psykisk ohälsa, förr kallad galenskap. Alkoholens spår syns ofta.

Vissa stannade kvar i hembygden oberoende vad som hände, medan andra längtade bort, till bättre villkor, och tog sig till främst Amerika och Sverige. Klasskillnaderna var ännu tydligare än nu, och viktigt för många var att känna att man "kommit någonstans i världen", det vill säga få bekräftelse på att man lyckats, att man tagit sig uppåt i samhälls-

hierarkin, om inte på annat sätt så genom att gifta sig. Respekten var stor för dem som, till skillnad från de flesta, lyckats skaffa sig bildning.

Relationer och kärlek är centrala teman. Kärleken kan vara lycklig men oftare skildras oförmåga att kommunicera och ha överseende med varandras olika personligheter.

Vissa företeelser är tidlösa medan andra är mer tidsspecifika. I ett par av romanerna benämns byxpreniären som en historisk händelse för några modiga, kvinnliga föregångare.

Vad vill då dessa böcker? Bevara historien, självklart, men kanske också skapa förståelse för och se på det som varit med nya ögon, för att lära sig något av det och i bästa fall kunna skapa en bättre framtid?

Jeppis i synfältet

Som Jakobstadsbo har jag känt en förväntan att ta mig an böcker skrivna av författare härifrån. Varför just Jeppis producerar författare och böcker på löpande band har det spekulerats en hel del kring. Jag tror det fysiska avståndet till högre bildning inverkar. Avståndet människor emellan kan vara stort också i en småstad. Den som är intellektuellt lagd söker utlopp för den energin, och då blir litteraturen och skapandet en kanal. Därtill finns förstås inte ett lika rikligt kulturutbud som i större städer, även om utbudet i Jeppis brukar anses stort. Man är van att roa sig själv, som Vöråfenomenet KAJ tydligt visar.

Emma Ahlgrens *Kettu* har fått positiv uppmärksamhet, vilket den är värd. Jag har redan tidigare fäst mig vid Ahlgrens ovanliga, direkta sätt att beskriva och värna om hur det kan upplevas att vara en varelse, nästan mer än en människa, med starka kopplingar till djur och natur. Som en strävan efter ett slags oberoende.

Ahlgren rör sig i ett gränsland mellan barn och vuxen, mellan det verkliga och absurda, humor och tragik. En stark fantasifullhet visar sig. När jag läste om en ny subkultur där barn identifierar sig med djur, gick mina tankar direkt till Emma Ahlgren.

Perspektivet att låta ett foster föra ordet är hisnande. Ett par tvillingssystrar utvecklas i sin mors livsmoder, till en början ovetande om varandra. Jagberättarens roll blir att beskydda, försvara och införa

andra förklara den funktionshindrade systemen, som uppvisar många djurlika beteenden. Det mesta kretsar redan från början kring ”Kettu”.

Att parera mellan Kettus behov och de egna samt reagera på uttalade förväntningar som föräldrar, skola och vänner ställer är inte det lättaste. Ofta handlar det om konsten att passa in. Med Känni, en annorlunda pojke, hittar flickorna gemenskap i utanförskapet.

Tankar väcks om de vuxnas ansvar för Kettu och för funktionshindrade i allmänhet. I denna berättelse läggs ansvaret långt på systemen. Med tiden får jaget/systemen mera eget livsrum. Men relationen och boken präglas av det närmast symbiosliknande förhållandet systrarna emellan.

Philip Teirs *Eftermiddag i augusti* har fått stor uppmärksamhet och mötts av varierande reaktioner. Själv tycker jag den är lite ojämn. Angående språket i boken måste jag medge att jag förväntat mig en högre nivå av en så etablerad kulturpersonlighet som Teir.

Romanen bjuder på en nostalgitripp till nittio-talet. Att som huvudpersonen Robert växa upp i Jakobstad utan att gilla bollsport är en utmaning. Lyckligtvis gillar inte hans vän Jacob fotboll heller. Senare kommer även Besim och hans familj från Kosovo in i bilden, och som läsare gläder jag mig åt det lokala engagemanget för flyktingarna.

Klangbotten i romanen är relationerna och kulturen. Vad påverkar en uppväxt? Talande och lite sorgligt är hur mamman Mona längtar efter mer djup i förhållanden och samtal. Hon söker det i litteraturen, medan hennes man Mick, Roberts far, passar bättre in i den omgivande miljön. Jag tänker att dessa två karaktärer, lite förenklat, representerar stereotyperna i Jeppis.

Enligt en recensent har Teir absolut gehör för sitt Jakobstad. Enligt en annan recensent går Teir åt Jeppis i rätt hårda ordalag. Jag tycker att han ger en ärlig skildring gällande mycket. ”Får du inte också ångest av den här stan?” Den frågan ställer Jacob till Robert under ett återbesök i staden efter att vännerna flyttat till olika studieorter. Så känner tyvärr många inför Jeppis som hemstad och några väljer att bearbeta sina trauman härifrån offentligt.

Religionens närvaro känns överallt, liksom dys-

funktionella familjer och lukten från Schaumans fabrik. Jag kan inte låta bli att dra paralleller till att så gott som hela Jeppis ofta känns dysfunktionell. Jacob och systemen flyttar i ett skede till sina farföräldrar. För Jacob och hans syskon flyter barndom och ungdom in i vuxenheten, där deras liv växlar in på olika spår.

Det finns en hel del jag gillar med *Eftermiddag i augusti*, men ändå känns den lite ytlig på något sätt. Det är trots allt inte bara det yttre som formar och utgör grund för den inre upplevelsen och utvecklingen, tänker jag. Men det är inget unikt att det beskrivs så i denna bok. Det verkar vara ett allmänt fenomen idag, att man liksom utgår från den yttre världen och händelser där, och ser deras inverkan på människan som om de vore det enda avgörande för hur livet formar sig och vilka livsval man gör, hur traditioner byggs.

En annan före detta Jakobstadsbo, den prisade **Lars Sund**, avslutar sin senaste romantrilogi med *Prinsessan av Vasa*. Trilogin skildrar tre generationer knutna till en liten, cellulosadoftande stad vid Bottenvikens kust.

Petter Sandelin, även han född i Jakobstad, utkom med sin första roman *Skott*, en poetisk berättelse om liv och död och om förbjuden, homosexuell kärlek mitt under fortsättningskriget. Kriget skildras ur både naturens och människans synvinkel.

Bröderna **Janne** och **Johnny Ramstedt**, också födda i Jakobstad, utkom med *Mannen som ropade varg*, den första deckaren i en serie om Hanna Becker.

Boklund Publishing utgav **Kenneth Norrlins** *Skatas-Viljam – En österbottnisk western*, om en tjurskallig men samtidigt empatisk farfar, som författaren aldrig träffat. Attributen säger antagligen något om den österbottniska mentaliteten, kanske även om Jeppis?

Andra teman: tilliten, psykiatern och ett rekviem

En tänkvärd, ovanlig roman, utgiven på Scriptum, är **Georg Korkmans** *Títeres frostbitna tillit*. I den belyses vad Rio de Janeiros undre värld har gemensamt med ett kargt, efterkrigstida Vasa.

En man reser till Rio för att hälsa på sin dotter

med familj, och försöker förstå vad som går åt samhället där, med dess våld, droger och korruption. Samtidigt bearbetar mannen sin egen rädsla och en misstro mot andra, som kan spåras till uppväxten. Han – författaren – projicerar sina egna problem på karaktärerna han skapar. Vägar ut ur problemen söks också via folksagor, myter och tro inom olika kulturer. Berättaren känner ansvar för de av honom skapade karaktärerna, och speciellt för huvudpersonen Títere. Hans och de andra karaktärernas öden ligger i berättarens händer.

Att berättarens familj dyker upp först i andra halvan av boken och bara nämns kortfattat, uppfattar jag som märkligt. Han har ju rest över halva jordklotet för att träffa dem. Ett undantag utgörs av barnbarnet Samuel, som läsaren får känna lite bättre, och Samuel medverkar också i händelserna.

Dröm och verklighet går in i varandra, likt i fantasy, i denna lovande debut.

Två berörande böcker från Förlaget M, som båda behandlar komplicerade relationer och generationsöverföring i lite modernare form, är **Milja Sarkolas** *Min psykiater* och **Emma Juslins** *Rekviem över en bror*.

Man kan inte förändra sin personlighet, men lära sig godkänna sig själv och hitta kärnan till ångesten, menar psykiatern i Sarkolas bok. Fina stämningsbilder ges i denna bok, som också getts ut på finska.

En dramatiker besöker en psykiater för att få sjukdagpenning. Hon börjar fantisera om psykiaterns privatliv, hans borgerliga äktenskap där konst och kultur har en stor roll, hans middagar med vänner. Patienten undrar hur han egentligen ser på henne, och hennes tankar och fantasier varvas med besöken hos psykiatern.

Man kan känna igen hur patienten upplever sig se på avstånd på det som pågår i verkliga livet, medan hon känner sig mer närvarande i konsten. Hon har dock svårt dock att komma till ro med hur folk bemöter hennes konstnärliga verk.

Klassmedvetenheten är ständigt närvarande. Konstens betydelse dissekteras. En oväntad krock är att psykiaterns fru intresserar sig för andliga frågor och arbetar som sjukhuspräst till vardags. ”Kanske hon har bett för mig ren?”

Lite humor, bisarra funderingar kring sex, so-

cial osäkerhet och svårigheter att lita på andra rymts också i romanen. Sarkola skriver underhållande och med känslighet om oförmågan att skapa bestående relationer och om ensamheten som den enda trygga platsen.

Det är en genomskådande bok om att inte känna sig sedd. ”Behöver det vara så lätt alltid”, frågar patientens far. En oro fanns redan i barndomen. Men boken inger hopp om att det är möjligt att lära sig leva med sina inre konflikter, till och med att bli lycklig.

Rekviem över en bror handlar om Vinnie som dör ung genom ett drogrelaterat självmord. Han sörjs av systemen Vanja och hennes lilla son Frans. Syskonen växte upp med en trygg jordbrukarfar och en mor som försökte måla, men hamnade i alkoholträsket och inte förmådde vara tillgänglig för sina barn, inte heller ordna med begravningen för sin son.

Även Vinnie ville bli konstnär. Han var begåvad, men lyckades inte heller få ordning på sitt liv. Ur uppväxten föddes depressioner, ensamhet och medberoende. Vanja tog tidigt ansvar för sin bror och undrar nu om hon kunde ha gjort mer för honom. Enstaka goda minnen från barndomen lyser upp berättelsen.

Boken utspelar sig under begravningsgudstjänsten, där Vanjas tankar och minnen varvas med prästens ord, ritualerna och det som sker i övrigt. En sällsam tidlöshet infinner sig. Språket är vackert och poetiskt. Hela boken är som en enda stor känsla. Hur mäktar prästen med all förgängelse, funderar Vanja. Eller är det kanske därför han blivit präst?

I bakgrunden finns släktens anknytning till Ryssland, därifrån även Frans pappa härstammar. Mormor Svetlana är fortfarande en trygg punkt, i motsats till mamma Darja.

Vanja vill egentligen inte leva vidare utan sin bror, men Frans behöver henne. Hon känner otillräcklighet och även socialvårdens brister uppmärksammas. ”Socialen skiter i konst som resten av samhället”, för att citera Vinnie.

Vanja känner ändå att något släpper i samband med avskedet av brodern.

Till sin uppbyggnad följer romanen rekviemmässans traditionella uppbyggnad med sju huvudavdelningar och fjorton satser. Rekviemets olika

satser har underrubriker som sträcker sig bortom det religiösa. Marit Lindqvist drar i sin recension för Yle paralleller till Lars Sunds *Prinsessan av Vasa*. Där sitter huvudpersonen Alexandra vid sin mors dödsbädd och ser tillbaka på barndomen och uppväxten, och minnen glider förbi.

Titlarna som behandlats här utgör ett axplock ur fjolårets finlandssvenska prosaskörd, som jag fann både bred och tänkvärd.

JANET WALLSTEN

Emma Ahlgren: *Kettu*. Schildts & Söderströms.

Lotta Frantz: *Släktled*. Libraria.

Maria Grundvall: *Sanningen om Ester*. Schildts & Söderströms.

Ulrika Hansson: *Det är inte synd om Edna Svartsjö*. Schildts & Söderströms.

Emma Juslin: *Rekviem över en bror*. Förlaget M.

Georg Korkman: *Títeres frostbitna tillit – en kalejdoskopisk resa*. Scriptum.

Zandra Lundberg: *Sol över mörka gården*. Schildts & Söderströms.

Kenneth Norrlin: *Skatas-Viljam – en österbottnisk western*. Boklund Publishing.

Janne & Johnny Ramstedt: *Mannen som ropade varg*. Schildts & Söderströms.

Petter Sandelin: *Skott*. Schildts & Söderströms.

Milja Sarkola: *Min psykiater*. Förlaget M.

Lars Sund: *Prinsessan av Vasa*. Förlaget M.

Philip Teir: *Eftermiddag i augusti*. Schildts & Söderströms.

Annika Åman: *Utbryterskan*. Schildts & Söderströms.